

на Україні. – Вип.1. – Х., 1922; Якиманский В.А. К итогам аграрной революции в Украине. – Х., 1924; Каретникова Т. Аграрна революція на Україні // Більшовик України. – 1927. – №10; 10. Грушевський М.С. На порозі нової України. – К., 1991. – С.37; 11. Донцов Д. Підстави нашої політики. – Нью-Йорк, 1957. – С.171; 12. Там само. – С.110; 13. Там само. – С.110-111; 14. Там само. – С.111; 15. Там само. – С.189; 16. Там само. – С. 203; 17. Там само. – С.207; 18. Там само. – С.206; 19. Там само. – С.209; 20. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Нью-Йорк, 1954. – С.67; 21. Там само. – С.68; 22. Там само; 23. Там само. – С.72; 24. Там само. – С.74; 25. Див.: Там само. – С.80; 26. Там само. – С.73; 27. Там само. – С.165; 28. Там само. – С.171; 29. Там само. – С.168; 30. Там само. – С.172; 31. Андрієвський В. З минулого. – Т.П.Ч.П. – Директорія. – Берлін, 1923. – С.10; 32. Там само. – С.7; 33. Там само. – С.27; 34. Там само. – С.61-62; 35. Там само. – С.73; 36. Там само. – С.74; 37. Там само. – С.192; 38. Див.: Там само. – С.201-202; 39. Там само. – С.287; 40. Там само. – С.229; 41. Там само. – С.301; 42. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923. – Т.1. – Ужгород, 1932. – С.51; 43. Див.: Дорошенко Д. Вказана праця. – Т.2. – Ужгород, 1930. – С.83-291; 44. Там само. – С.284; 45. Там само; 46. Див.: Там само. – С.20,21; 47. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1919-1920). – Ч.4.- Мюнхен, 1969.- С.520; 48. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. – Інсбрук, 1960. – С.246; 49. Там само. – С.245; 50. Шаповал М. Революційний соціалізм на Україні. – Відень, 1921. – С.42-44; 51. Там само. – С.133; 52. Там само. – С.137-138; 53. Там само. – С.139; 54. Там само. – С.145; 55. Лозовий В.С. Вказана праця. – С.70; 56. Див.: Андрієвський В. Вказана праця. – С.201; 57. Винниченко В. Відродження нації. – Т.1. – Київ-Відень, 1920. – С.182; 58. Там само; 59. Робітнича газета. – 1919. – 16 січня (№434); 60. Див.: Христюк П. Вказана праця. – Т.4. – Прага, 1922. – С.19; 61. Див.: Там само. – С.45-47, 146; 62. Див.: Солдатенко В.Ф. Українська революція: Концепція та історіографія (1918-1920). – С.61; 63. Див.: Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – У 3 т. – Т.1. – К., 2003. – С. 64, 75, 81, 85; 64. Там само. – С.145; 65. Див.: Там само. – С.75; 66. Там само. – С.152; 67. Там само. – Т.2. – С.233; 68. Там само; 69. Там само. – С.419; 70. Див.: Там само. – С. 421.

С.В. Корновенко

АГРАРНА ПОЛІТИКА БІЛОГВАРДІЙЦІВ: КОРОТКИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Серед сторінок національної минувшини особливе місце належить подіям Української революції, зокрема тим перетворенням, що мали місце на селі. Справа у тому, що у 1917-1920 рр., за умов загального національного піднесення, аграрне питання стало ключовим у взаєминах влади і населення, більшість якого становило селянство. Фактично політичне майбутнє того чи іншого режиму залежало від того, як він вирішить земельне питання: „Протягом цілого століття українство і селянство стало ніби синонімами ... від нього черпавсь весь матеріал для національного будівництва. І на нього воно покладало всі свої надії. Україна зможе встати тільки тоді, коли встане наново сей... титан... Самсон”¹. Політичне значення окреслених моментів відіграло важливу роль в їх подальшій інтерпретації історичною наукою. У першу чергу це стосується аграрної політики, що проводилася білогвардійськими урядами. Автор статті ставить за мету з’ясувати стан наукового вивчення цього питання вітчизняною та зарубіжною історіографією. Об’єкт – аграрні перетворення білогвардійців в оцінці вітчизняної історіографії, предмет – радянська, сучасна вітчизняна та зарубіжна історіографія.

Білий рух взагалі, діяльність його лідерів в Україні зокрема, є досить дискусійною, а водночас і маловивченою проблемою. Історіографія радянського періоду білий рух розуміла як складову частину агресивних заходів Антанти, спрямованих на повалення влади Рад. Тому історики завжди розкривали і підкреслювали агресивний характер білогвардійщини, прагнення білих генералів відновити старорежимний лад, доводили, що білогвардійський рух був відірваний від народу і не мав широкої соціальної бази З наперед визначеної політичною кон’юктурою трактувалась і проблема вирішення білогвардійцями аграрного питання в Україні. Так, наприклад, М.І. Супруненко доводив: „На Україні запанувала поміщицько-буржуазна сваволя”². Режим П.Врангеля, який опирався на підтримку Антанти, на думку дослідника, за своїм класовим характером не відрізнявся від поміщицького режиму А.Денікіна. Перемога П.Врангеля означала б реставрацію буржуазно-поміщицьких порядків у країні, закріпачення робітників, селян та політичне безправ’я і підкорення країни іноземними поневолювачами³. Розкриваючи зміст аграрних перетворень в Україні влітку-

восени 1919 року, автори „Історії селянства Української РСР” переконували читача у тому, „що на Україні була встановлена відверто чорносотенна великодержавна диктатура капіталістів і поміщиків, ... було відновлено поміщицьке землеволодіння, а також дореволюційні порядки”⁴. Л.А. Щетенко писав, що „трудяще селянство України дедалі більше розуміло, що панування Денікіна... вело до відновлення влади поміщиків..., що тільки союз з робітничим класом забезпечить йому поліпшення економічного становища...”⁵. М.М. Олійник, досліджуючи повстансько-партизанський рух на Харківщині в червні-грудні 1919 р., констатував: „На Харківщині встановили кривавий режим, як і всюди на захоплених територіях, білогвардійці встановили кривавий режим військової поміщицько-буржуазної диктатури”⁶. Аналогічні твердження перекочували із монографії у монографію, закріплювалися в енциклопедичних виданнях: „Врангелівщина – військова диктатура буржуазно-поміщицької контрреволюції, яка намагалася опиратися на куркульство і прошарки середнього селянства. Створений при ньому Уряд Півдня Росії розробив „Закон про землю”, за яким частина поміщицьких земель (у маєтках понад 600 дес.) могла відійти у власність селян за викуп у розмірі 5-кратної вартості врожаю з розстрочкою у 25 років”⁷.

Така ситуація залишалася і у часи „перебудови”, аж до початку 90-х рр. ХХ ст. Зокрема С.Карпенко переконував читачів у тому, що врангелівський закон про землю був спробою, з одного боку, містифікувати селянство, нав’язати йому оманливе уявлення про наділення всіх селян землею, з іншого – під прапором „земельної реформи” максимально, наскільки можливо, відновити власність на землю поміщиків, буржуазії, церкви і куркулів. Земельна реформа стала пропагандистським гаслом наступу⁸.

У 90-х роках ХХ- на початку ХХІ століття у вітчизняній та зарубіжній історіографії продовжується розробка питань, пов’язаних із білим рухом, діяльністю білих генералів, аграрною теорією та практикою білогвардійців тощо. Широка громадськість, науковці отримали можливість ознайомитися з тими архівними фондами, які були або заборонені, або малодоступними, а також із емігрантською літературою. Це значно розширило діапазон наукового пошуку, а також змінило підходи у вивченні та розумінні не лише революційних подій 1917-1920 рр., а й внутрішньоекономічної, аграрної, політики білогвардійських урядів, що знайшло своє відображення у публікаціях, підручниках, монографіях. Національні історики вивчають білий рух у контексті розвитку Української революції, кризь призму національно-державного будівництва. Тому соціально-економічним аспектам діяльності А.Денікіна, П.Врангеля приділяється значно менше уваги, хоча оцінки більш виважені, правда не в усіх, ніж у радянській історіографії. Наприклад, В.Ф. Верстюк, аналізуючи становлення радянської влади в Україні, зупиняється і на проблемі сприйняття білого руху тогочасним населенням: „... хотіли того керівники білого руху чи ні, а їхні армії робилися серцевиною монархічних сил, і білогвардійський рух у суспільно-політичному контексті ототожнювався із дореволюційною Росією... селяни пов’язували його з реставрацією старої соціально-економічної системи”⁹. Авторський колектив під керівництвом І.Л. Гошуляка, розкриваючи бойові дії армії УНР у 1919 році, побіжно з’ясовує і питання окупації білою армією території України, зокрема білогвардійську політику на селі: „На селі лютували каральні загони, відновлювався буржуазно-поміщицький лад”¹⁰. Аналогічної точки зору дотримується і О.П. Реєнт. „Перші ж роки денікінської влади, – пише історик, – засвідчили її наміри відродити дореволюційні виробничі відносини на селі і в місті”¹¹. В.Ф. Солдатенко, аналізуючи відносини командування УНР і білої армії, відзначає, що „українське населення, позбавившись комуністичного правління чекало від нової влади спокою і порядку, але за короткий час воно відчуло, що денікінська влада є значно гіршою за більшовицьку. ... Невдовзі політика переслідування торкнулася й селянства”¹². П.Н. Врангель зробив, хоча й запізнілу, спробу модифікувати білу ідею, оскільки він потрапив у своєрідний військово-політичний цейтнот, а за кілька місяців неможливо було докорінно змінити спосіб мислення як свого оточення, так і широких народних мас. У тилу врангелівців не спалахнуло таких повстань, як свого часу в тилу Денікіна. Правда, не було й масового походу селянства у білу

армію. Стереотипи сприйняття селянством білих уже сформувалися. Врангелю вдалося їх похитнути, але не вдалося розбити. Очевидно, можна говорити, пишуть В.Ф.Солдатенко і В.Ф.Верстюк, про неподолану інерцію у найближчого оточення П.Врангеля¹³. У монографії Ю.Котляра, присвяченій селянству Півдня України у період непу, приділено увагу і білогвардійським аграрним перетворенням. Автор, аналізуючи нормативні акти врангелівського уряду, вважає, що у своїх головних положеннях вони мали багато спільного з аграрними програмами кадетської партії, есерів, столипінським законодавством. У цілому аграрне законодавство уряду Півдня Росії, незважаючи на його компромісний характер, все ж було спрямоване на задоволення інтересів заможного і середнього селянства¹⁴.

По-іншому вказана проблематика вивчається і трактується зарубіжними, зокрема російськими істориками. У першу чергу, вони досліджують програмні положення білих урядів, їх ідеологію, соціальну базу руху, відносини з країнами Антанти, особливості білого руху у різні періоди революції¹⁵⁻¹⁷. В.Ж. Цветков, вивчаючи окремі проблеми білого руху в роки громадянської війни, зупиняється і на аналізі регіональних особливостей білогвардійської диктатури. Він, зокрема, пише: „В окремих районах Півдня та Сибіру, за умов активного партизанського руху, влада на місцях або взагалі була відсутня, або намагалась не виявляти себе, оскільки це загрожувало конфронтації з місцевим населенням”. В аграрній політиці, – з’ясовує далі дослідник, – визнавалось за необхідне йти на широкі поступки селянству, без підтримки якого не можна було говорити про майбутнє. Тому планувалось створення „міцних дрібних селянських господарств”¹⁸. Аграрна реформа П.Врангеля, на переконання А.Ф. Кисельова і Е.М. Щадіна, була серйозною поступкою селянству. Її сутність, на їх думку, можна висловити гаслом „ліва політика правими руками”. Вона передбачала органічну єдність прогресивних елементів аграрних проектів Столипіна і Кутлера, розрахованих на підтримку міцних господарів із визнанням самозахвату поміщицьких угідь¹⁹. До причин поразки білогвардійців звертається О. Іскандеров. Серед них він, у першу чергу, виділяє те, що білий рух не зміг консолідуватися навколо одного лідера. Вождів було багато, але лідера загальноросійського масштабу серед них не було. По-друге, негативний вплив справляла погана взаємодія фронту і тилу. На підтвердження цієї тези він наводить слова А.А. фон Лампе: „... якщо у червоних тилом, районом постачання, безмежним джерелом людського ресурсу, так необхідного на війні, була вся Росія, – то тил білих неминуче змішувався у море, тільки часом, під час успіхів білих, відходячи від нього... виходило, що при повному свавіллі в тилу червоних, там панував відносний лад, а при повній законності в тилу білих, тил їх був далеким від порядку”²⁰.

Отже, як свідчить цей короткий історіографічний огляд, аграрні перетворення білогвардійців в українському селі вже мають численну історіографічну спадщину. Сучасна українська та російська історіографія відійшли від радянських догм у трактуванні Білого руху, з позицій новітньої методології вивчають цей феномен революції 1917-1920 рр. З іншого боку, вони потребують ще серйозного вивчення з огляду на те, що ціла низка обставин їх розробки, програмних засад, ставлення до них селянства, інших верств суспільства ще не знайшли належного наукового висвітлення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. На порозі нової України. Гадки і мрії. – К., 1991. – С. 36; 2. Супруненко М.І. Національний гніт і нищення української культури в часи денікінщини // Наукові записки – Кн.2. – К., 1946. – С. 205; 3. Супруненко Н.И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине. – М., 1966. – С. 396; 4. Історія селянства Української РСР у 2-х т. – Т.2 – К., 1967. – С. 64; 5. Щетенко Л.А. Военно-політичне становище та співвідношення класових сил на Півдні України влітку 1919 року // Український історичний журнал. – 1981. - №2.-С. 93-101; 6. Олійник М.М. Повстансько-партизанський рух на Харківщині проти денікінського режиму (червень-грудень 1919 року) // Український історичний журнал. – 1983. - №11. – С. 76; 7. Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия. – М., 1983. – С.121; 8. Карпенко С.В. Крах последнего белого диктатора. – М., 1990. – С. 22-23; 9. Верстюк В.Ф. Становлення радянської влади / Історія України: нове бачення: У 2-х т. – Т.2. – К., 1998. – С. 157; 10. Українська революція і державність. – К.,

1998. – С. 163; 11. Реєнт О.П. У робітнях історичної науки. – К., 1999. – С. 230; 12. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999. – С. 804-805; 13. Політична історія України ХХ століття: У 6-ти т. – т.2.: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920) / В.Ф.Солдатенко, В.Ф.Верстюк. – К., 2003. – С. 446; 14. Котляр Ю.В. Селянство Півдня України: доба нової економічної політики (1921-1929 рр.). – Одеса, 2004. – С. 100; 15. Федюк В.П. Белое антибольшевицкое движение на юге России. – М., 1996; 16. Ушаков А.И., Федюк В.П. Белый Юг. Ноябрь 1919 – ноябрь 1920. – М., 1997; 17 Венков А.В. Донское козачество в гражданской войне 1917-1920. – Ростов-на-Дону, 1992; 18. Цветков В.Ж. Белое движение в России 1917-1922 годы // Вопросы истории. – 2000. - № 7. – С. 65; 19. Новейшая история Отечества ХХ век: В 2-х т. – Т.1. – М., 1999. – С. 360-362; 20. Искандеров А.А. Очерки истории советского общества // Вопросы истории. – 2003. – № 10. – С. 93-94.

В.В. Кононенко

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ ТА МОРАЛЬНИЙ СТАН НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945-1953 РР.): ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Протягом тривалого часу історики, і не тільки вітчизняні, в основному концентрували свою увагу на соціально-економічних і політичних аспектах історії. Так звана суб'єктивна історія активно почала розвиватися лише з кінця 80-х років ХХ ст. Саме тоді вона підтвердила, що моральний стан, настрої та психологічні орієнтації людей є самостійним фактором політичного і економічного розвитку, оскільки вони впливають на суспільну поведінку і таким чином визначають ті політичні рішення, які повинна приймати влада.

Через те, що духовні процеси в суспільстві в період радянської влади визначалися похідними від матеріальних, тобто “базис” визначав “надбудову”, моральні орієнтації, суспільні настрої, оцінка народу подій суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку країни вивчались швидше спеціальними репресивними органами, аніж істориками. Саме в цьому полягає актуальність дослідження даного питання.

Автор статті поставив перед собою завдання проаналізувати сучасну українську історіографію даного питання.

Період української історії 1945-1953 рр. досить довгий час залишався малодослідженим також тому, що був обмежений доступ до джерел, які мали інформацію історико-ментального порядку. Інформація про настрої населення належала до категорії секретної і широкому розголосу не підлягала. Лише з початку 1990-х рр. з'явилися перші публікації раніше секретних матеріалів, в тому числі тих, що стосуються воєнного та повоєнного періоду. Крім того, враховуючи, що Україна до 1989 р. залишалася “заповідником комунізму”, до теми тоталітаризму підходили надто обережно. Тільки з кінця вісімдесятих років в Україні стали можливими публікації про злочини тоталітарного режиму. Саме в цей період з'являються збірники статей, які розкривають трагічне минуле українського народу. Одним з перших був збірник “Про минуле заради майбутнього”¹. У ньому фактично відбувається трансформація колишньої радянської історіографії до незалежності України.

На початку 1990-х років з'явилися перші фундаментальні роботи, автори яких намагалися об'єктивно і неупереджено розкрити складні сторінки вітчизняної історії періоду сталінізму. Це, зокрема, монографії В.Даниленка, Г.Касьянова, С.Кульчицького, Ю.Шаповала. Ці праці справили значний вплив на наукове розуміння суті тоталітаризму в Україні. Автори не ставили перед собою мету вивчити моральний стан населення, його настрої, а швидше осмислювали механізми та процеси тоталітаризму, характеризували риси, притаманні репресивному режимові. Проте у них змальовується, можливо, те найстрашніше, що було в сталінській системі – несумісність з нею особистості, висвітлюється скаліченість психології і знівеченість ідеології, які робили неприпустимими найменший відхід від накресленої зверху “генеральної лінії”, будь-який вияв власної думки. Розглядаючи вплив